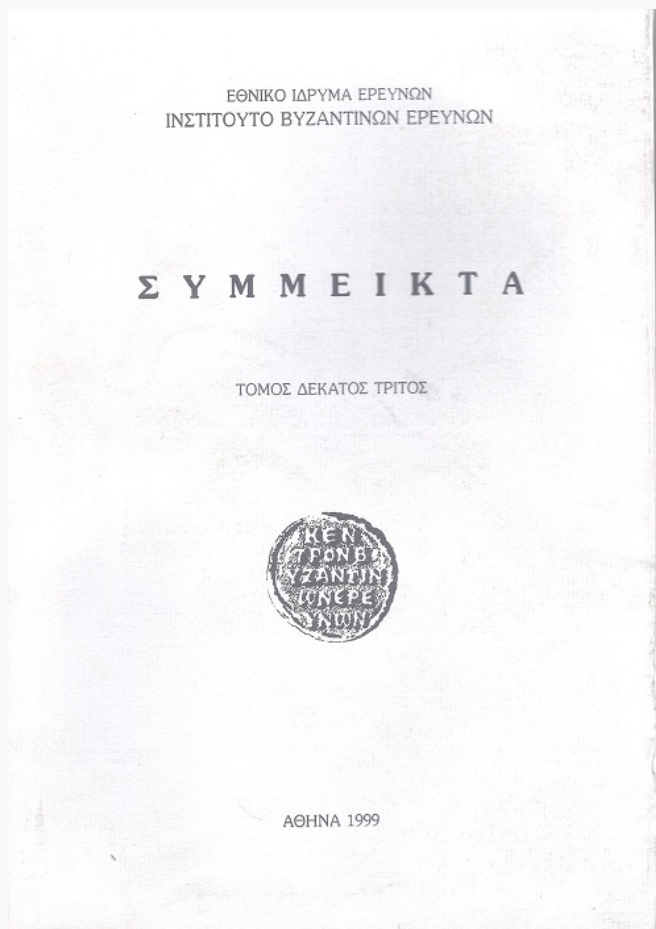

Byzantina Symmeikta

Vol 13 (1999)

SYMMEIKTA 13

Μαρτυρίες για την εικονομαχική έριδα στην Πελοπόννησο. Προβλήματα και προσεγγίσεις

Βούλα ΚΟΝΤΗ

doi: [10.12681/byzsym.861](https://doi.org/10.12681/byzsym.861)

Copyright © 2014, Βούλα ΚΟΝΤΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΝΤΗ Β. (1999). Μαρτυρίες για την εικονομαχική έριδα στην Πελοπόννησο. Προβλήματα και προσεγγίσεις. *Byzantina Symmeikta*, 13, 77–95. <https://doi.org/10.12681/byzsym.861>

ΒΟΥΛΑ ΚΟΝΤΗ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗ ΕΡΙΔΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Προβλήματα και προσεγγίσεις

Είναι γενικότερα αποδεκτό ότι το κίνημα της Εικονομαχίας, τόσο στην πρώτη φάση του (730-787) όσο και στη δεύτερη (815-843), είχε εξαπλωθεί κυρίως στην Κωνσταντινούπολη –και μάλιστα στα υψηλότερα κλιμάκια της κοσμικής-αυτοκρατορικής και της εκκλησιαστικής εξουσίας της πρωτεύουσας και της ευρύτερης περιφέρειάς της– και σε πολύ μικρότερο βαθμό στις επαρχίες της αυτοκρατορίας¹.

Θεωρείται, άκομψ, ότι οι ευρωπαϊκές επαρχίες, Ίταλία² και Έλλάδα, στην πλειοψηφία τους παρέμειναν πιστές στη λατρεία των εικόνων, ενώ οι ανατολικές προ-

1. Την άποψη, ότι κατά τη δεύτερη φάση της ή Εικονομαχία εξαπλώθηκε και στις επαρχίες, υποστήριξε ό Ρ. J. ALEXANDER, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople. Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Όξφόρδη 1958, 142-144.

2. Η στάση του πάπα της Ρώμης Γρηγορίου Β΄ απέναντι στην εικονομαχική έριδα, πιστεύεται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στην έκ μέρους του αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ απόφαση να αποσπάσει –το 732/3– το Άνατολικό Ίλλυρικό, την Καλαβρία και τη Σικελία από τη ρωμαϊκή Έκκλησία και να τις υπαγάγει στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Είναι λογικό, λοιπόν, οι Ίταλικές επαρχίες να ένστερνιαστούν απόψεις αντίθετες προς την επίσημη γραμμή τόσο της κοσμικής όσο και της εκκλησιαστικής άρχης της αυτοκρατορίας του Βυζαντίου, βλ. Μ. V. ANASTOS, The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33, “*Silloge Bizantina*” in onore di Silvio Giuseppe Mercati (SBN 9), Ρώμη 1957, 14-31 (= *Studies in Byzantine Intellectual History*, Λονδίνο, άρ. IX). Άντίθετα, ό V. GRUMEL, L’annexion de l’Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople, *Recherches de Science Religieuse* 40, 1952 (= *Mélanges J. Lebreton II*), 191-200, τοποθετεί την υπαγωγή των Ίταλικών επαρχιών στο πατριαρχείο στο διάστημα 752-757. Βλ. και τις άποψεις της Hélène AHRWEILER, The Geography of the Iconoclast World, στο: A. BRYER και Judith HERRIN (έκδ.), *Iconoclasm. Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies. University of Birmingham, March 1975*, Birmingham [1977], 23-24, για τους λόγους που όδήγησαν τους Δυτικούς στη στήριξη των εικονόφιλων, οι όποιοι κατέφευγαν στην Ίταλία και τη Σικελία.

σχώρησαν στην εικονομαχική παράταξη³, με αποτέλεσμα και στις δύο φάσεις της ἔριδας, μεγάλος ἀριθμός, κυρίως μοναχῶν, νὰ ὑποστεί διωγμούς γιὰ τοὺς ἀγῶνες του⁴.

Εἶναι γνωστὸ τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἐξέγερσης τῶν ἐλλαδικῶν θεμάτων κατὰ τὸ 727, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης. Κατὰ τὴ στάση ἐκείνη, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος Ἑλλαδικοὶ τε καὶ οἱ τῶν Κυκλάδων νήσων, με ἐπικεφαλῆς τὸν τουρμάρχη τῶν Ἑλλαδικῶν Ἀγαλλιανὸ καὶ τὸν Στέφανο, συμφωνήθηκε νὰ στεφθεῖ βασιλέας κάποιος με τὸ ὄνομα Κοσμάς⁵. Ἡ ἐξέγερση κατέληξε στὴν καταστροφή τοῦ στόλου τῶν στασιαστῶν ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ γνώμη τοῦ Θεοφάνη—ὁ ὁποῖος συνέδεε τὴν κίνηση αὐτὴ με τὰ μέτρα ποὺ εἶχε λάβει ὁ Λέων Γ΄ κατὰ τῶν εἰκόνων⁶—ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ τοὺς βυζαντινολόγους, οἱ ὁποῖοι πλέον ἀποσυνδέουν τὴν ἐξέγερση τῶν ἐλλαδικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχία⁷.

3. AHRWEILER, *Geography*, 27.

4. Marie-France AUZÉPY, *La Vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre. Introduction, édition et traduction*, Aldershot 1997 (Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, 3), 34-39, 157-158 § 56· ALEXANDER, ὁ.π., 13-18, 140-147, 223· AHRWEILER, *Geography*, 22· C. MANGO, *Historical Introduction*, στό: *Iconoclasm*, 4, 5.

5. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, I, 405 (de Boor)· ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ (Mango), 128-129 § 60: οἱ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκοῦντες, βλ. καὶ ὁ.π., 211-212.

6. Βλ. W. E. KAEGI JR, *The Byzantine Armies and Iconoclasm*, *BSI* 27, 1966, 52-53 (= *Army, Society and Religion in Byzantium*, Λονδίνο, ἀρ. XVII)· St. GERO, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III. With Particular Attention to the Oriental Sources*, Louvain 1973 (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 346, Subsidia, 41), 94-95· Ἐλεονώρα ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ, Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς καὶ ἡ κοινωμία τῶν «σκοτεινῶν αἰώνων», Ἀθήνα 1996 (Ἑθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Μονογραφίες 3), 117-118.

7. Ἡ AHRWEILER, *Geography*, 23, δὲν δέχεται ὅτι ὑφίσταται ὁποιαδήποτε σχέση ἀνάμεσα στὴ στάση αὐτὴ καὶ στὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ Λέοντα Γ΄· ἀντίθετα, ὑποστηρίζει, πὼς ἡ ἐξέγερση τῶν ἐλληνικῶν ἐπαρχιῶν ὀφείλεται στὶς ἐμπορικὲς καὶ οἰκονομικὲς σχέσεις τῶν κατοίκων τους με τὸν ἀραβικὸ κόσμο, οἱ ὁποῖες ἀπειλοῦνταν ἀπὸ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ Λέοντα κατὰ τῶν Ἀράβων, βλ. καὶ Η ΙΔΙΑ, *Byzance et la Mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Παρίσι 1966, 43-44. Ἀντίστοιχα, ὁ MANGO, ὁ.π., 6, πιστεύει ὅτι ἡ ὡς τώρα γνώμη τῶν ἱστορικῶν, ποὺ σπριζόμενοι στό χωρίο τοῦ Θεοφάνη ὀδηγοῦνταν στό συμπέρασμα, ὅτι οἱ δυτικὲς ἐπαρχίαι δὲν διάκεινταν εὐνοϊκὰ πρὸς τὴν Εἰκονομαχία, δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ θεωρεῖ πιθανότερο, ἡ στάση αὐτὴ νὰ μὴ διαφέρει ἀπὸ ἄλλες παρόμοιες ποὺ ἔλαβαν χώρα στὴν αὐτοκρατορία, στὶς ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰώνα. Τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ στάση τῶν Ἑλλαδικῶν ἦταν ἓνα κοινὸ στρατιωτικὸ κίνημα, ποὺ δὲν εἶχε σχέση οὔτε με τὴν Εἰκονομαχία, ἀλλὰ οὔτε καὶ με τὸν πληθυσμὸ τοῦ θέματος Ἑλλάδος, ὑποστηρίζει καὶ ὁ Θ. ΚΟΡΡΕΣ, Τὸ κίνημα τῶν «Ἑλλαδικῶν», *Βυζαντιακά* 1, 1981, 37-49. Βλ. καὶ Ilse ROCHOW, *Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715-813* [Βερολίνο 1991] (BBA, 57), 118· P. SCHREINER, *Der byzantinische Bilderstreit. Kritische Analyse*

Στὴν Πελοπόννησο, ἡ σπανιότητα τῶν πηγῶν καὶ τὰ λίγα ἀσφαλῶς χρονολογημένα εὐρήματα τῆς περιόδου ἀπὸ τὸν 7ο ὡς καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰ. δὲν εἶναι ἱκανὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ φωτίσουν τὴν κατάστασι πού ἐπικρατοῦσε στὴν περιοχὴ. Ἡ κερσόνησος τοῦ Πέλοπος, ὅπως καὶ ἄλλες περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τοὺς αἰῶνες αὐτούς, ὑφίσταται διαδοχικὲς ἐπιδρομὲς ἐχθρικῶν φύλων τόσο στὴν ξηρὰ (*Ἀβανοί, Σλάβοι) ὅσο καὶ στὴ θάλασσα (Σαρακηνοὶ τῆς Κρήτης). Μόλις στὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰ., μαρτυρεῖται στὶς πηγὲς ἡ δημιουργία τοῦ θέματος Πελοποννήσου καὶ ἡ συστηματικὴ προσπάθεια τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας νὰ ἐνισχύσει τὸν πληθυσμὸ, πού εἶχε ἀποδεκατιστεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς αὐτές⁸.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρώτη φάσι τῆς εἰκονομαχικῆς ἔριδας (730-787), σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Πελοπόννησο, συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴ σκοτεινὴ περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς, περιπλέκει τὰ προβλήματα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, δὲν ἀνιχνεύονται στὸν πελοποννησιακὸ κῶρο ἐπιδράσεις, πού θὰ μπορούσαν ἄμεσα νὰ ἔχουν σχέση μὲ τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα. Δὲν σώζονται πληροφορίες οὔτε γιὰ εἰκονομάχους ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ εἰκονόφιλους κατοίκους, μοναχοὺς, ἱερωμένους, ἀξιωματούς ἢ ξένους πού κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βρίσκονταν στὴ κερσόνησο.

Τὸ μοναδικὸ κείμενο, στὸ ὁποῖο δίνεται μία εἰκόνα τῆς κατάστασι στὴν Πελοπόννησο, γύρω στὰ μέσα τοῦ 8ου αἰ., εἶναι ἡ πολυσυζητημένη *Notitia 3*, τὸ λεγόμενον τακτικὸ τῶν Εἰκονοκλαστῶν (Paris. gr. 1555A)⁹. Τὸ τακτικὸ αὐτὸ θεωρή-

der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute, στό: *Bisanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo*, τόμ. 1, Σπολέτο 1988, 362-363.

8. Γιὰ παράδειγμα, ἡ νέα ἐποικισσι τῆς Λακεδαιμονίας, σύμφωνα μὲ τὴν παραλλαγὴ τοῦ *Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας*, πού περιέχεται στὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ἰβήρων, ἐγινε στὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰ. μὲ ἐντολὴ τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Α': *τὴν δὲ Λακεδαίμονα πόλιν ἐκ βάρων καὶ αὐτὴν ἀνεγείρας καὶ ἐνοικίσας ἐν αὐτῇ λαὸν σύμμικτον Καφίρους τε καὶ Θρακισίους καὶ Ἀρμενίους καὶ λοιποὺς ἀπὸ διαφόρων τόπων τε καὶ πόλεων ἐπισυναχθέντας*, βλ. Ν. Α. ΒΕΗΣ, Τὸ «Περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας» Χρονικόν. Αἱ πηγαὶ καὶ ἡ ἱστορικὴ σημαντικότης αὐτοῦ, *Βυζαντινὰ* 1, 1909, 70. Ἀντίστοιχες πληροφορίες, γιὰ ἐποικισμὸ ὁμοῦ τῶν Σκλαβηνῶν, γενικὰ, παραθέτει καὶ ὁ ΘΕΟΦΑΝΗΣ, I, 486 ROSNOW, ὁ.π., 291. Τὴ σύνδεσι τῶν δύο παραπάνω πληροφοριῶν βλ. στὴ διαπραγμάτευσσι τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Ρ. CHARANIS, Nicephorus I, the Savior of Greece from the Slavs (810 A.D.), *Βυζαντινὰ - Μεταβυζαντινὰ* 1, 1946, 77, 81-86 (= *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Λονδίνο, 1972, ἀρ. XIII), καθὼς καὶ τὶς ἀντίθετες ἀπόψεις πού ὑποστήριξε ὁ Στ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Βυζαντινὰ Μελέται VI. Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ*, Θεσσαλονίκη 1947, 8-9, 11-14, 63-64. Γιὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Νικηφόρου Α', ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς Ἑλλάδος —καὶ κυρίως τῆς Πελοποννήσου— ὑπὸ τὸ βυζαντινὸ κρατικὸ ἔλεγχον, βλ. Π. Ε. ΝΙΑΒΗΣ, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (AD 802-811)*, Ἀθήνα 1987, 79-91.

9. J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Παρίσι 1981, 21-33, 229-245.

θηκε από τὸν Darrouzès κοσμικὸ συμπλήρωμα τοῦ τέλους τοῦ 9ου αἰ., τὸ ὁποῖο εἶχε ὡς πρότυπο τὸν Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους¹⁰. Ἀντίθετα, ἔχει ὑποστηρικτῆ ὅτι ἡ Notitia 3 εἶναι ἄσχετη μὲ τὸν Συνέκδημο, εἶναι αὐθεντικὸ ἐκκλησιαστικὸ κείμενο τοῦ 8ου αἰ., τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰσαύρων, καὶ ἀπικεῖ τὴν κατάστασιν ποῦ ἐπικρατοῦσε κατὰ τὴ σκοτεινὴ ἐκείνη περίοδο¹¹. Πρόσφατες μελέτες τείνουν στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἄποψης, ὅτι ἡ Notitia 3 πρέπει νὰ συντάχθηκε στὰ μέσα τοῦ 8ου αἰ., γύρω στὸ 754—ἴσως νὰ χρησίμευσε στὴν εἰκονομακικὴ σύνοδο τῆς Ἱερείας, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος 338 ἱεράρχες (πρακτικὰ τῆς δὲν ἔχουν σωθεῖ)— πάντως πρὶν ἀπὸ τὴ σύνοδο τοῦ 787, καὶ τὸ πρότυπο στὸ ὁποῖο στηρίχθηκε ἦταν λατινικὸ κείμενο: ἔτσι ἐξηγοῦνται καὶ δικαιολογοῦνται οἱ παραφθορῆς στὰ τοπωνύμια, ποῦ ἐντοπίζονται μόνο στὶς ὀνομασίες τῶν ἐπισκοπῶν καὶ μητροπόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, οἱ ὁποῖες δὲν περιλαμβάνονταν σὲ προηγούμενα τακτικὰ καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ μεταγράφηκαν μὲ τὰ γνωστὰ λάθη ἀπὸ τὸ λατινικὸ πρότυπο¹².

Ἡ Notitia 3 εἶναι τὸ πρῶτο τακτικὸ στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται ἡ μητρόπολις Κορίνθου ὡς ὑπαγόμενη πλέον στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ ὡς τὸ 732 ἀνῆκε στὸ Ἀνατολικὸ Ἰλλυρικὸ καὶ ὑπαγόταν στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ πάπα τῆς Ρώμης¹³. Στὸ τακτικὸ αὐτὸ, ὑπὸ τὴ μητρόπολι Κορίνθου τῆς ἐπαρχίας Πελοποννήσου ἀναφέρονται 36 ἐπισκοπές¹⁴, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν ἀπαντῶνται στὰ ἐπόμενα τακτικὰ, πράγμα τὸ ὁποῖο ὁ Darrouzès θεώρησε ὡς ἕναν ἀκόμη λόγο, γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ τακτικὸ δὲν ἀπικεῖ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Πελοποννήσου τοῦ 8ου αἰ. καὶ ἀντέγραφε τὸν κατάλογο τοῦ Ἱεροκλέους¹⁵. Δὲν ἀποκλείε-

10. DARROUZÈS, *Notitiae*, 32. Βλ. καὶ A. BON, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Παρίσι 1951, 22-24.

11. Γερ. I. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἡ «τάξις» αὐτῶν*, Ἀθήνα 1934, 23 (*Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie*, 13). Ο ἸΔΙΟΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου μέχρι σήμερον (49/50-1951)*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1954-1960, 518. Ο ἸΔΙΟΣ, Παρατηρήσεις εἰς τὰ περὶ ἐπισκοπῶν τῆς Λακωνικῆς κατὰ τοὺς ἕνδεκα πρώτους αἰῶνας τῆς Καθολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Μετ' εἰσαγωγῆς εἰς τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν περὶ τῶν ἐπισκοπῶν Πελοποννήσου, *Πρακτικὰ τοῦ Α' Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν* (= *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 5, 1980), 403-434.

12. P. ΥΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Métropoles du Péloponnèse mésobyzantin: un souvenir des invasions avaroslaves*, *Byzantion* 63, 1993, 396-397. Ἐλεωνόρα ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ, Συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρώτης εἰκονομαχίας (Πρόδρομὸν ἀνακοίνωσιν), *Βυζαντικὰ* 14, 1994, 67-68, 70, 79. Η ΙΔΙΑ, Ἡ «Εἰκονοκλασικὴ» Notitia 3 καὶ τὸ λατινικὸ πρότυπο τῆς, *Σύμμεικτα* 10, 1996, 45-73. Βλ. ἐπίσης, Η ΙΔΙΑ, *Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς*, 127.

13. Βλ. παραπάνω, σημ. 2.

14. DARROUZÈS, *Notitiae*, Notitia 3733-768.

15. *Ο.π.*, 21 σημ. 1.

ται, όμως, ο ασυνήθιστα μεγάλος αριθμός των επισκοπών που παραδίδει το τακτικό, να αντικατοπτρίζει, εκτός των άλλων, την εφαρμογή της εκκλησιαστικής πολιτικής των Ίσαύρων στην περιοχή, τη δημογραφική ανάκαμψη, που φαίνεται ότι παρατηρείται την περίοδο αυτή στην Πελοπόννησο¹⁶, με την έδραίωση της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή μετά την έκστρατεία του Σταυρακίου, το 783, και την ίδρυση, τελικά, του θέματος Πελοποννήσου.

Όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια, από τα λίγα στοιχεία που αναφέρονται στην εικονομαχική έριδα και δίνουν κάποιες έμμεσες, έστω, πληροφορίες για την κατάσταση στην Πελοπόννησο, τα πιο ενδιαφέροντα αφορούν τη Μονεμβασία, οι επίσκοποι της οποίας φαίνεται πως είχαν εμπλακεί ενεργά στην εικονομαχική διαμάχη τόσο της πρώτης, όσο και της δεύτερης περιόδου. Η Μονεμβασία ιδρύθηκε, σύμφωνα με το *Χρονικό της Μονεμβασίας*, κατά τη διάρκεια των σλαβικών επιδρομών (582/3 ή 587/8), από κατοίκους της Λακεδαιμονίας. Ός επισκοπή μνημονεύεται για πρώτη φορά στη Notitia 3 (ο *Μονεμβασίας*), υπό τη μητρόπολη Κεφαλληνίας της επαρχίας Ήπειρου α', επαρχίας της οποίας αμφισβητείται η έγγραφη, αλλά στην οποία υπάγονται αυθεντικές επισκοπές, που περιλαμβάνονται στα πρακτικά της συνόδου του 787¹⁷.

Ο επίσκοπος Μονεμβασίας¹⁸ Πέτρος, ο πρώτος γνωστός επίσκοπος που περιλαμβάνεται στο συνοδικό της Μονεμβασίας¹⁹, έλαβε μέρος το 787 στις εργασίες της Ζ' οικουμενικής συνόδου της Νίκαιας, που αποφάσισε την ανασπίλωση των εικόνων²⁰, γεγονός που πιστοποιεί τις εικονόφιλες θέσεις του, όπως αυτές αποτυπώνονται στα πρακτικά της συνόδου: *Πέτρος ο όσιώτ. επίσκ. Μονεμβασίας εξεφών. όμοίως*²¹. Το *εξεφών. όμοίως* παραπέμπει στα όσα δήλωσε υπογράφοντας ο επίσκοπος Σασίμων: *Κωνσταντίνος ο όσιώτατος επίσκοπος Σασίμων είπε· κατά τας άναγνωσθείσας συνοδικάς επιστολάς του μακαριωτάτου πάπα της πρεσβυτέρας Ρώμης Άδριανού, ούτως όμολογώ, και προσκυνώ, και αποδέχομαι τας ιεράς και σεβασμίους εικόνας κατά την αρχαίαν παράδοσιν της εκκλησίας. τους δε μη ούτω*

16. ΥΑΝΝΟΥΡΟΥΛΟΣ, Métropoles, 391, 394· ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ, 'Η «Εικονοκλαστική» Notitia 3, 69.

17. DARROUZÈS, *Notitiae*, 31, Notitia 3772.

18. Σχετικά με τον επισκοπικό κατάλογο της Μονεμβασίας, βλ. παρακάτω, 92-94, 'Επίμετρο.

19. V. LAURENT, La liste épiscopale du synodicon de Monembasie, *ÉO* 32, 1933, 131, 139, 141, 142, 143· J. GOILLARD, Le Synodikon de l'Orthodoxie. Édition et commentaire, *TM* 2, 1967, 117, 281.

20. MANSI, XII, στ. 1110, XIII, στ. 145, 369, 392. Βλ. και J. DARROUZÈS, Listes épiscopales du Concile de Nicée (787), *REB* 33, 1975, 38 άρ. 253A, 194D, 193E, 182F, 65 άρ. 194D, 193E, 182F, 67 άρ. 253B.

21. MANSI, XII, στ. 1110.

φρονούντας ἀναθεματίζω²². Ὁ Πέτρος, ἴσως ἐξαιτίας τῆς συμμετοχῆς του στὴ σύνοδο αὐτή, λατρευόταν στὴν περιοχὴ τῆς Λακωνικῆς ὡς ἅγιος, ὅπως ὑποδηλώνει εἰκόνα του ποὺ σώζεται στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ κάστρο τοῦ Γερακίου²³.

Ἡ σημαντικότερη, ὅμως, πληροφορία γιὰ τὴν εἰκονομαχικὴ ἔριδα στὴν περιοχή, σχετίζεται μὲ τὴ δεύτερη φάση τῆς καὶ ἀφορᾷ τὸν ἐπίσκοπο Μονεμβασίας Ἰωάννη. Τὸ 818, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀπευθύνει ἐπιστολὴν²⁴ τοῖς θεοτιμήτοις καὶ πνευματικοῖς μου πατράσι Ἰωάννη τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Μονοβασίας²⁵ καὶ Μεθοδίῳ τῷ εὐλαβεστάτῳ ἡγουμένῳ²⁶, οἱ ὅποιοι βρίσκονται στὴ Ρώμη. Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωάννης περιλαμβάνεται μόνο στὸ πλαστὸ –κατὰ τὸν Laurent– πρῶτο τμήμα

22. Ὁ.π., σι. 1103.

23. Κ. Γ. ΖΗΣΙΟΥ, Ἐπιγραφαὶ χριστιανικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος. Α'. Λακεδαίμονος, *Buzanits* 1, 1909, 144 ἀρ. 98 Ν. Α. ΒΕΗΣ, Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas, *Viz. Vrem.* 21, 1914, 109 καὶ σημ. 5. Πρβλ. Χάρης Α. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Byzantine Monemvasia. The Sources*, Μονεμβασία [1990], 201-202 καὶ σημ. 22.

24. THEODORI STUDITAE, *Epistulae*, ἔκδ. G. FATOUROS, Βερολίνο – Νέα Ἰόρκη 1992 (CFHB, XXXI/1-2), τόμ. I, 317*-318* ἀρ. 274, τόμ. II, 405-406 ἀρ. 274. Ἐξάλλου, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἀρχιμανδρίτη Βασίλειο, ἡγούμενο τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα στὴ Ρώμη, ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἐπίσης στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 818, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀναφέρει ὅτι εἶχε λάβει ἐπιστολὴ ἀπὸ τοὺς δύο ἱεράρχες, ἡ ὁποία τὸν πληροφοροῦσε γιὰ τὴς δραστηριότητές τους στὴ Ρώμη, ὁ.π., I, 316*-317* ἀρ. 273, II, 403-404 ἀρ. 273. Ἀπάντηση στὴν ἐπιστολὴ ἐκεῖνη εἶναι αὐτὴ (ἀρ. 274) ποὺ σχολιάζεται ἐδῶ.

25. Τόσο στὴς πηγὲς ποὺ μνημονεύουν τὴ Μονεμβασία ὅσο καὶ στὴς σφραγίδες τῶν ἐπισκόπων τῆς μέχρι τὸν 11ο αἰ., τὸ ὄνομα τῆς πόλης παραδίδεται –ἐκτὸς ἀπὸ τὴς σφραγίδες τῶν ἐπισκόπων Μαρίνου καὶ Παύλου καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ Πέτρου στὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῆς Νίκαιας– μὲ τὸν τύπο Μονοβασία καὶ ὄχι Μονεμβασία. Ἀπὸ τὸ 12ο αἰ. καὶ μετὰ γενικεύεται ὁ τύπος Μονεμβασία, βλ. Π. Ν. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἀρχαιότερα ἄμεσος γραπτὴ μνεῖα τῆς Μονεμβασίας (898 μ.Χ.), *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 5, 1980 (= *Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν*, τχ. Β'), 227, 235-238, 239-240, 241, 245-246. Ὁ Νικολόπουλος σημειώνει (ὁ.π., 237-238), ὅτι στὴς ἐπιστολὲς τοῦ Στουδίτη, παρόλο ποὺ ἀνάγονται στὸν 9ο αἰ., ἀναγράφεται ὁ τύπος *Μονεμβασίας* (ὅπως παραδίδονταν ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα τότε ἐκδοσὴ τῶν ἐπιστολῶν, βλ. *PG* 99, σι. 1209, 1678) καὶ δίνει τὴν ἐξήγηση ὅτι ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν ἐπιστολῶν εἶναι μεταγενέστερη. Στὴ νέα ἐκδοσὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη, ὅμως, ὁ Γ. Φατοῦρος διορθώνει καὶ στὴς δύο περιπτώσεις τὸν τύπο τοῦ ὀνόματος σὲ *Μονοβασίας*.

26. Πρόκειται γιὰ τὸν Μεθόδιο ἀπὸ τὴς Συρακοῦσες, ἡγούμενο τῆς μονῆς Χινολάκκου στὸν Ὀλυμπο τῆς Βιθυνίας, ποὺ ἀπὸ τὸ 815 βρισκόταν στὴ Ρώμη, μεσολαμβάνοντας στὸν πάπα ὑπὲρ τῶν εἰκονολατρῶν. Τὸ 821, ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὑπέστη μαρτύρια ἐξαιτίας τῆς πίστεως του στὴς εἰκόνας. Τὸ 843, μετὰ τὴν ἀποπομπὴ ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Θεοδώρα τοῦ εἰκονοκλάστη πατριάρχη Ἰωάννη Γραμματικοῦ, ὁ Μεθόδιος ἐκλέχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως στὴς 4 Μαρτίου καὶ μερίμνησε γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἀνασπίλωση τῶν εἰκόνων. Βλ. τὸ Βίο τοῦ Μεθοδίου στὰ *AASS Junii II*, 961-968 (3η ἔκδ., III, 440-447) καὶ στὴν *PG* 100, σι. 1244-1261, ἐνῶ τὰ μαρτύρια ποὺ ὑπέστη ἀναφέρονται καὶ στὸ Βίο τῶν ἁγίων Δαυίδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου, βλ. I. VAN DEN GHEYN, *Acta graeca SS. Davidis, Symeonis et Georgii Mitylenae in insula Lesbo*, *An. Boll.* 28, 1899, 237 § 22: οὐδένα γὰρ οὗτος ὁ βασι-

του συνοδικού της Μονεμβασίας²⁷. Δὲν εἶναι γνωστὸ πότε ἔφθασε στὴ Ρώμη, γνωρίζουμε ὅμως, ὅτι ὁ ἡγούμενος Μεθόδιος –που ἐκλέχτηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ὀριστικὴ ἀνασπίλωση τῶν εἰκόνων (843-847)– πῆγε ἐκεῖ τὸ 815²⁸, μόλις ἄρχισε ἡ δευτέρη φάση τῆς Εἰκονομαχίας καὶ μεσολαβοῦσε στὸν πάπα γιὰ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. Στὴ ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη σημειώνεται ἡ ἐμμελής ὑμῶν ἀγιωσύνη, ἀπάρασα τοῦ τῆδε αἵρετικοῦ ψυχοφθόρου κλύδωνος καὶ πρὸς τὸν εὐδίων λιμένα τῆς πασῶν ἐκκλησιῶν πρωτοβαθρούσης εὐθυδρομίσασα, καὶ παρακάτω: *εἰ καὶ θάτερος θατέρου προέδραμεν ὡς ἐπὶ τοῦ θεοδόκου μνήματος...* Ἡ φράση αὐτὴ ὑπονοεῖ ὅτι οἱ δύο ἄνδρες ἔφθασαν στὴ Ρώμη ὁ ἓνας λίγο μετὰ ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἔτσι, εἶναι, νομίζω, εὐλόγο νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ, γύρω στὸ 815 δηλαδή, ἔφθασε στὴ Ρώμη καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἰωάννης.

Στὴν ἐπιστολὴ αὐτῇ, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀναφέρεται στὴν παρουσία τῶν δύο ἀνδρῶν στὴ Ρώμη²⁹ καὶ στὸ ἔργο που ἔχουν ἐπιτελέσει, μεσολαβόντας στὸν πάπα καὶ ἐξ ἀμφοῖν ἐτυπώθη τὰ δακτύλῳ θεοῦ ἐν τῇ ἀποστολικῇ καρδίᾳ βεβουλευμένα. ὡς γεραρὸς ὑμῶν ὁ πλοῦς, ὡς εὐκλεῆς ὁ ἀγών, τῶν ἐνταῦθα ἐναθλούντων τιμαλφέστερον τὸ κατόρθωμα ἐργασάμενος, εἶπερ δυοῖν ἀνδροῖν ἢ πάντων σωτηρία κατέπραται. Τοὺς προτρέπει, ὅμως, νὰ μὴ ἐπαναπαυθοῦν σὲ ὅ,τι ἔχουν ὡς τώρα ἐπιτύχει, ἀλλὰ μὴ ὑφείτε προσκειμένοι καὶ ἐκλιπαροῦντες ἕως ἂν περαιωθῇ τὰ θεοειδῶς ἐγκεκριμένα τῷ ἀγίῳ πρωτοθρόνῳ. Ἐξάλλου, σὲ προηγούμενη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν στουδίτη μοναχὸ Ἐπιφάνιο, γραμμὴν στὸ δευτέρου μισοῦ τοῦ 817, ὁ Θεόδωρος τὸν ἐπιφόρτιζε μὲ τὴ μεταφορὰ στὴ Ρώμη ἐπιστολῶν που ἀπευθύνονταν στὸν ἐπίσκοπο Μονεμβασίας καὶ στὸν ἡγούμενο Μεθόδιο, οἱ ὅποιοι βρισκόνταν

λεὺς [Μιχαὴλ Β'] τῶν ἀγίων ἐκάκωσεν ἢ τὸν μέγαν καὶ θεῖον μόνον Μεθόδιον... διὰ τὸ λάθρα αὐτὸν ἐν τῇ Ῥώμῃ ἀπεληλυθέναι. Βλ. ἀκόμη, J. PARGOIRE, Saint Méthode de Constantinople avant 821, *ÉO* 6, 1903, 126-131· Ο ἸΔΙΟΣ, Saint Méthode et la persécution, *ÉO* 6, 1903, 183-191. Βλ. καὶ J. GOUILLARD, La Vie d'Euthyme de Sardes (+831), une oeuvre du patriarche Méthode, *TM* 10, 1987, 11-16· ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, *Ἐπιστολαί*, I, 317*-318* σημ. 593. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Μεθοδίου μὲ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη βλ. καὶ Th. PRATSCH, *Theodoros Studites (759-826) – zwischen Dogma und Pragma. Der Abt des Studiosklosters in Konstantinopel im Spannungsfeld von Patriarch, Kaiser und eigenem Anspruch*, Φρανκφούρτη – Βερολίνο – Βέρνη – Νέα Ἰόρκη – Παρίσι – Βιέννη [1998] (Berliner Byzantinische Studien, 4).

27. LAURENT, *Synodicon*, 131, 143-144, 161 ἄρ. 3.

28. PARGOIRE, *Saint Méthode de Constantinople*, 128.

29. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη μὲ τὴ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Εἰκονομαχίας, βλ. C. VAN DER VORST, Les relations de S. Théodore Studite avec Rome, *An. Boll.* 32, 1913, 439-447. Γενικὰ γιὰ τὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τῆς Κάτω Ἰταλίας κατὰ τὴν περίοδο αὐτῇ, βλ. Κ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ, Αἱ ἐλληνικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ κοινότητες τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς Εἰκονομαχίας (787-843), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν βυζαντινῶν πηγῶν, *Θεολογία* 44, 1973, 7-27.

έκει³⁰. Μαρτυρείται δηλαδή η παρουσία του Ἰωάννη στη Ρώμη με βεβαιότητα ἥδη ἀπὸ τὸ 817.

Ὁ λόγος τῆς μετάβασης τοῦ ἐπισκόπου Μονεμβασίας Ἰωάννη στη Ρώμη δὲν εἶναι ἐξακριβωμένος. Ὅφειλεται, ἄραγε, σὲ ἔντονη εἰκονολατρικὴ δραστηριότητα τοῦ ἱεράρχη στὴν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς του, ἡ ὁποία λόγω τῶν ἀπειλούμενων διώξεων ἐναντίον του, τὸν ἀνάγκασε νὰ βρεῖ καταφύγιο στη Ρώμη³¹, ἢ ἐκτελοῦσε συγκεκριμένη ἀποστολή, σταλμένος ἀπὸ γνωστούς εἰκονολάτρες τῆς Βασιλεύουσας (ἴσως τὸν Θεόδωρο Στουδίτη) στὸν πάπα τῆς Ρώμης, με σκοπὸ τὴν ἐκ μέρους του ἐκδίπλωση συμπάραστασης στὴν εἰκονόφιλη παράταξη; Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει ἀπάντηση, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν Μεθόδιο, γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχουν τόσα βιογραφικὰ στοιχεῖα, δὲν εἶναι σαφῆς ὁ ἀκριβὴς λόγος τῆς ἀρχικῆς μετάβασίς του στη Ρώμη, ἀσχέτως ἀπὸ τὴ δράση ποὺ ἀνέπτυξε κατὰ τὴ διαμονή του στὴν ἔδρα τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Συγκεκριμένα, ὁ μὲν Βίος του ἀναφέρει ὅτι ἐγκατέλειψε τὴ Βασιλεύουσα ἐξαιτίας τῶν διωγμῶν τοῦ Λέοντα κατὰ τῶν εἰκονολατρῶν³², οἱ δὲ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ τὴν ἀποδίδουν σὲ ἀποστολὴ ποὺ τοῦ ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Νικηφόρο καὶ τὴν εἰκονόφιλη παράταξη: *ὅτι περ ἐν Ῥώμῃ διάγων, ἀποσταλεῖς πρὸς τὸν ἀρχιερέα ταύτης διὰ τὰς ἐπὶ Νικηφόρῳ τῷ πατριάρχῃ αἰτιαθείσας ἐπαγωγὰς*³³.

Γιὰ τὶς μετὰ τὸ 818 κινήσεις τοῦ πελοποννήσιου ἱεράρχη δὲν ἔχουν διασωθεῖ πληροφορίες. Ἀγνοοῦμε, δηλαδή, ἂν ὁ ἐπίσκοπος Ἰωάννης παρέμεινε στη Ρώμη γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, ἂν ἐπανεκάμψε στὴν ἔδρα του στη Μονεμβασία, ἢ ἂν μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη, ἢ ἄλλοῦ. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ὁ Μεθόδιος ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 821, μεταφέροντας ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Πασκαλίου Α΄ (817-824) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Β΄³⁴. Ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ Ἰωάννη στὴν εἰκονομαχικὴ ἔριδα εἶναι μία ἀκόμη ἐπιβεβαίωση τοῦ γεγο-

30. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, *Ἐπιστολαί*, I, 369*-370* ἀρ. 377, II, 508-509 ἀρ. 377. Ὁ Ἐπιφάνιος, μοναχὸς τῆς μονῆς Στουδίου, εἶχε καὶ παλαιότερα μεταφέρει ἐπιστολὰς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη στη Ρώμη. Τὴ φορὰ αὐτή, ὅμως, λίγο πρὶν ἀναχωρήσει, συνελήφθη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ φυλακίστηκε· τὶς ἐπιστολὰς μετέφερε, τελικὰ, στὴ Ρώμη ὁ μοναχὸς Εὐφημιανός, ποὺ καὶ αὐτὸς εἶχε καὶ ἄλλοτε παραδώσει ἐπιστολὰς τοῦ Θεοδώρου στὸν πάπα Πασχάλιο, βλ. PARGOIRE, *Saint Méthode de Constantinople*, 128. Βλ. καὶ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, *Ἐπιστολαί*, I, 175* σημ. 121, 369* σημ. 725.

31. Κάτι τέτοιο φαίνεται νὰ ὑπονοεῖ ὁ Στουδίτης με τὴ φράση *οὐ μᾶλλον τὸ καθ' ἑαυτὴν ἀσφαιλισμένη*, βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, *Ἐπιστολαί*, II, 405, ἀρ. 274.

32. Βίος Μεθοδίου, *PG* 100, στ. 1248.

33. ΓΕΝΕΣΙΟΣ, 59 (Lesmüller-Werner, Thurn) καὶ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 87 (Thurn): *ἐν Ῥώμῃ πεμφθεὶς πρὸς τὸν πάπαν διὰ τὰς κατὰ Νικηφόρου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου ἀνεγερθείσας ἐπαγωγὰς*. Πρβλ. PARGOIRE, *Saint Méthode de Constantinople*, 127-128· GOUILLARD, *La Vie d'Euthyme de Sardes*, 12.

34. PARGOIRE, *Saint Méthode de Constantinople*, 131.

νότος ότι κατά τη δεύτερη περίοδο της Εικονομαχίας τὴν προάσπιση τῶν εἰκόνων εἶχαν ἀναλάβει κυρίως τὰ μέλη τῆς ἐπίσημης ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας καὶ ὄχι οἱ μοναχοί, ὅπως συνέβαινε στὴν πρώτη φάση τῆς.

Ὁ ἀπόηχος τῶν εἰκονόφιλων δραστηριοτήτων τῶν δύο ἐπισκόπων τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰωάννη, ἀποτυπώνεται γλαφυρὰ σὲ μία μεταγενέστερη πηγή, τοῦ 15ου αἰ., μονεμβασιώτικης προέλευσης. Συγκεκριμένα, ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας Κύριλλος³⁵ ἀπύθυσε τὸ 1427/28 πρὸς τὸν πατριάρχη Ἰωσήφ Β΄ μία ἀναφορά³⁶, ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τῆς ὁποίας ἔχει ἀποδειχθεῖ πὼς ἦταν ὁ Ἰσίδωρος, μετέπειτα μητροπολίτης Κιέβου³⁷. Στὴν ἀναφορά αὐτή³⁸, περιέχεται τὸ παρακάτω κείμενο: ...ὡς ἔστι τοῦτο γνωρίζαι σαφῶς καὶ ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Θεοφάνους ἀρχιεπισκόπου Μονεμβασίας, τοῦ θαυματουργοῦ, τοῦ συνεκδημήσα-

35. Γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ἀνώνυμου μητροπολίτη τῆς ἀναφορᾶς μὲ τὸν Κύριλλο, ὁ ὁποῖος στὸ συνοδικὸ τῆς Μονεμβασίας ἀναγράφεται ἄμέσως μετὰ τὸν Ἀκάκιο, βλ. G. MERCATI, *Scritti d'Isidoro il cardinale Ruteno e codici a lui appartenuti che si conservano nella Biblioteca Apostolica Vaticana*, Ρώμη 1926 (ST, 46), 11· LAURENT, *Liste épiscopale*, 132, 139, 151-153, 161· Ο ΙΛΙΟΣ, *Isidore de Kiev et la métropole de Monembasie*, *REB* 17, 1959, 152.

36. Ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας ἀπύθυσε στὸν πατριάρχη δύο ὑπομνήματα —«ἀπολογίες» τὰ χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος— ποὺ πραγματεύονταν τὴ διεκδίκηση ἐκ μέρους τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας τῶν ἐπισκόπων Μαΐνης καὶ Ζεμνᾶς. Οἱ ἐπισκοπὲς αὐτὲς ὑπάγονταν ἀρχικὰ στὴ μητρόπολη Κορίνθου, παρακλήθηκαν ἀργότερα στὴ μητρόπολη Μονεμβασίας, καὶ τώρα ὁ μητροπολίτης Κορίνθου ζητοῦσε νὰ ἀποδοθοῦν πάλι στὴ μητρόπολή του. Τὰ κείμενα αὐτὰ περιλαμβάνονται στὸν κώδικα *Palatinus gr. 226* καὶ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν Σπ. Π. ΛΑΜΠΡΟ, Δύο ἀναφοραὶ μητροπολίτου Μονεμβασίας πρὸς τὸν πατριάρχη, *NE* 12, 1915, 257-318. Τὸ πρῶτο ὑπόμνημα χρονολογεῖται στὸ 1426-1428, ἐνῶ ὡς ἔτος σύνταξης τοῦ δευτέρου εἶχε ἀρχικὰ προιαθεῖ τὸ ἔτος 1429 (MERCATI, *ὁ.π.*, 9). Ἀργότερα, ὁ P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken. Teil 2. Historischer Kommentar*, Βιέννη 1977 (CFHB, XII/2), 437, διόρθωσε τὴ χρονολογία αὐτὴ σὲ 1427/28. Τὴν περίοδο αὐτὴ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ὁ Ἰωσήφ Β΄ (1416-1439).

37. Γιὰ τὴν ἀπόδοση στὸν Ἰσίδωρο Κιέβου τῆς πατρότητας τῶν ἀναφορῶν, βλ. MERCATI, *ὁ.π.*, 7-14· LAURENT, *Liste épiscopale*, 152-153. Ἀντίθετα, ὁ Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μανουὴλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος καὶ ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐν Πελοποννήσῳ, *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier*, τόμ. Γ΄, Ἀθήνα 1957, 65-69, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰσίδωρος, ἐκτὸς ἀπὸ συντάκτης τῶν δύο ἀναφορῶν, ἦταν ταυτόχρονα ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, ποὺ τὶς ἀπύθυσε. Τὴν ταύτιση αὐτὴ ἀπορρίπτει ὁ LAURENT, *Isidore de Kiev*, 150-157, ὁ ὁποῖος δὲν δέχεται ὅτι ὁ Ἰσίδωρος εἶχε χρηματίσει ποτὲ μητροπολίτης Μονεμβασίας. Σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικὴ βιβλιοθήκη, ποὺ ὁ Ἰσίδωρος πρέπει νὰ κατεῖχε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαμονῆς του στὴ Μονεμβασία καὶ στὴν ὁποία σπρίχτηκε γιὰ τὴ σύνταξη τῶν δύο ὑπομνημάτων, βλ. Ἐλευθερία ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ - Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Μιὰ νομικὴ βιβλιοθήκη στὴ Μονεμβασία τὸ 15ο αἰῶνα, *Βυζαντινὰ Μελέται* 2, [1991], 19-34.

38. Πρόκειται γιὰ τὴ δεύτερη ἀπὸ τὶς δύο ἀναφορὲς, αὐτὴν τοῦ 1427/28, βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *ὁ.π.*, 272-318.

ντος τῷ μεγάλῳ πατρὶ Μεθοδίῳ τῷ πατριάρχῃ παρὰ τὸν Ῥώμης ἐν τοῖς τῶν εἰκονομάχων χρόνοις ἐπὶ συστάσει τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Μητρόπολις γὰρ ἦν τινικαῦτα, καθὼς ἐστὶ τοῦτο μαθεῖν ἀκριβῶς ἀπὸ τε τῶν ἐπιγραφῶν τῶν εἰκόνων τοῦ ἁγίου τοῦδε καὶ τῶν ἀδομένων τροπαρίων καὶ ἰδιομέλων αὐτοῦ, οὐκ ἦττον δ' ἀπὸ τῆς τοῦ βίου ἐκείνου συγγραφῆς. Ἔχει δὲ οὕτως· «Τούτοις ὁ ἱερὸς Πέτρος ἐστηριγμένος καὶ κατωχυρωμένος, αὐτὸς ἀντὶ πάντων ἑαυτὸν τῆς συνόδου συνήγορον ἀναδείξας καὶ φυσικοῖς καὶ γραφικοῖς προβλήμασι τὰ τῶν αἰρετικῶν ἀποφράξας στόματα καὶ τῇ συνόδῳ τὸ κῦρος ἀναντίρρητον χαρισάμενος, βασιλέας καὶ ἱερέας πρὸς ἔκκληξιν συνεκίνησεν, ἀποθείσαντας αὐτὸν καὶ μακαρίσαντας ἐπὶ τῇ γενναιοτάτῃ κατὰ τῶν δυσσεβῶν ἐνστάσει. Αὐτὸς δέ, τῶν Νικαέων ἀπαναστάς, οἴκαδε ᾤχετο. Μετὰ δέ τινος χρόνου ἡ μὲν τῶν αἰδίων λῆξις τοῦτον προσελαμβάνετο, πολλὰ μὲν τῷ ἀοιδίμῳ ἐπισκίφαντα Θεοφάνει καὶ πολλοὺς τοὺς περὶ ἀγνείας καὶ καθαρότητος λόγους αὐτῷ προεκθέμενος, ὃν καὶ παραστάτην τοῦ θείου βήματος ἀναδείξας καὶ ἀντ' αὐτοῦ προχειρισάμενος πρόεδρον ἐξέπνευσεν»³⁹.

Τὸ ἐπεισόδιο τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐπισκόπου Πέτρου στὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας, ἐπαναλαμβάνεται μὲ ὑπερβολικὲς ἐκφράσεις στὴν ἀναφορά⁴⁰, παραπέμπει, ὡστόσο, στὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς παρουσίας του σὲ αὐτήν, ὅπου ὅμως ἡ περιγραφή της εἶναι πολὺ λιπὴ.

Στὴν ἴδια ἀναφορά μνημονεύεται καὶ ἡ μετάβαση τοῦ ἐπισκόπου Μονεμβασίας στὴ Ῥώμη: ἡ μνεία τοῦ *συνεκδημήσαντος* Μεθοδίου δὲν ἐπιτρέπει, νομίζω, καμία παρερμηνεία ἢ ὑπόθεση ὅτι ἴσως τὸ περιστατικὸ ἀναφέρεται σὲ διαφορετικὰ πρόσωπα. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Μονεμβασίας Ἰωάννη, στὸν ὁποῖο ἀπευθύνεται ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, τὸ ὄνομα ὅμως ποὺ παραδίδεται ἐδῶ εἶναι Θεοφάνης.

Ποίος, ὅμως, εἶναι ὁ ἅγιος Θεοφάνης, ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, καὶ τί γνωρίζουμε γι' αὐτόν; Πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του περιλαμβάνονται μόνο σὲ δύο πηγές τοῦ 15ου αἰ., στὴν ἀναφορά τοῦ 1427/28 καὶ στὸ συνοδικὸ τῆς Μονεμβασίας, συνταγμένον τὸ 1452. Στὴν ἀναφορά σημειώνεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μετάβασί του στὴ Ῥώμη, ὅτι ὁ Θεοφάνης ἐτιμᾶτο ὡς ἅγιος στὴ Μονεμβασία καὶ παρατίθεται ἀπόσπασμα τοῦ –ἄγνωστου ἀπὸ ἀλλοῦ– Βίου του. Στὸ συνοδικὸ τῆς Μονεμβασίας, ὁ Θεοφάνης μνημονεύεται ὡς *ἀρχιεπίσκοπος* καὶ *ὁμολογητής*, ἀλλὰ στὴ σειρά προηγείται τοῦ ἐπισκόπου Πέτρου⁴¹. Ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Laurent, εἶναι πιθανὸ ὁ ἀντιγραφεὶς τοῦ συνοδικοῦ, νὰ εἶχε ὑπόψη του τὸ κείμενο τοῦ Βίου τοῦ

39. ΛΑΜΠΡΟΣ, *δ.π.*, 279.

40. Τὶς ὑπερβολὲς ποὺ περιέχονται στὴ φράση γιὰ τὸν Πέτρο ὑπογραμμίζει καὶ ὁ LAURENT, *Liste épiscopale*, 143.

41. LAURENT, *Synodicon*, 131, 139, 140–142 καὶ GOUILLARD, *Synodikon*, 117.

Θεοφάνη, ἢ τουλάχιστον, τὸ ἀπόσπασμά του πὸν περιέχεται στὴν ἀναφορά, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἀντλήσει τὴν πληροφορία, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ νὰ ἔθεσε τὸ ὄνομα τοῦ Θεοφάνη πρὶν ἀπὸ τοῦ Πέτρου⁴².

Μὲ ἀφετηρία τὸ ἀπόσπασμα *τῆς τοῦ βίου ἐκείνου* (τοῦ Θεοφάνη δηλαδὴ) *συγγραφῆς*⁴³, πὸν περιέχεται στὴν ἀναφορά καὶ σώζεται καὶ σὲ ἄλλον χειρόγραφο κώδικα τοῦ Ἰσιδώρου Κιέβου⁴⁴, ὁ Θεοφάνης ἔχει συμπεριληφθεῖ στοὺς ἁγίους τῆς ἀνατολικῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας⁴⁵. Πιστεύω, ὅμως, ὅτι δὲν ὑπάρχει τέτοιος ἅγιος ἱστορικὰ τεκμηριωμένος· ἢ ὑπαρξή του μαρτυρεῖται μόνον ἀπὸ τὶς δύο πηγὲς τοῦ 15ου αἰ., ὅπου στὸ πρόσωπό του⁴⁶ ἔχουν συγκεραστεῖ χαρακτηριστικὰ καὶ ιδιότητες πὸν ἀνήκουν εἴτε στὸν Πέτρο (ἢ λατρεία του ὡς ἁγίου στὴ Λακωνία) εἴτε στὸν Ἰωάννη (ἢ μετάβασί του στὴ Ρώμη μαζί μὲ τὸν Μεθόδιο).

Παρόλο, ὅμως, πὸν ἡ ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῆς πηγῆς αὐτῆς ἔχει ἔντονα ἀμφισβητηθεῖ⁴⁷, πὸν τὸ κείμενο περιέχει ὑπερβολὲς καὶ δημιουργεῖ σύγχυση, ἐντούτοις ὁ ἱστορικὸς πυρήνας ὧσων ἀναφέρονται στηρίζεται στὴν πραγματικότητα καὶ ἀπο-

42. LAURENT, *Synodicon*, 140-144.

43. ΛΑΜΠΡΟΣ, *ὁ.π.*, 279.

44. Κώδικας Vatic. gr. 1879, φ. 158, βλ. MERCATI, *ὁ.π.*, 8· P. CANART, *Codices Vaticani graeci. Codices 1745-1962*, τόμ. I. *Codicum enarrationes*, Βατικανὸ 1970, 454.

45. *BHG*³ 2446.

46. Ὁ LAURENT, *Synodicon*, 142-143, 144, δέχεται μὲ ἐπιφυλάξεις τὴν ὑπαρξὴ ἐπισκόπου Θεοφάνη καὶ τοποθετεῖ τὴ θητεία του στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς Μονεμβασίας ἀνάμεσα σὲ αὐτὴν τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰωάννη. Πιστεύει, ἀκόμη, ὅτι κατὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ συνοδικοῦ, τὸ 15ο αἰ., ἔγινε σύγχυση ἀνάμεσα στὸν Θεόκλητο καὶ στὸν Ἰωάννη. Ἀντίθετα, ἡ ΚΑΛΛΙΓΑ, *ὁ.π.*, 202-203, θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, τοῦ ὁποίου τὸ κληρικὸ ὄνομα ἦταν Ἰωάννης καὶ τὸ μοναστικὸ Θεοφάνης. Τέλος, ὁ GOUILLARD, *Synodikon*, 282, θεωρεῖ τὸν Θεοφάνη ὡς un personnage d'historicité douteuse.

47. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἀναφορᾶς ἔχει σχολιαστεῖ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἔχουν ἀναλυθεῖ οἱ λόγοι πὸν ὤθησαν τὸ μητροπολίτη Μονεμβασίας νὰ τὴν ἀπευθύνει στὸν πατριάρχη. Συγκεκριμένα, στὴν προσπάθειά του νὰ ὑπερασπιστεῖ τὰ δικαιώματα τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας ἐπὶ τῶν ἐπισκοπῶν Μαΐνης καὶ Ζεμενᾶς, τὶς ὁποῖες διεκδικεῖ ὁ μητροπολίτης Κορίνθου, ὁ πελοποννήσιος ἱεράρχης προσπάθει νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ μητρόπολη Μονεμβασίας κατεῖχε τὶς δύο αὐτὲς ἐπισκοπὲς *χρόνους ... σχεδὸν ἑξακοσίους*. Παραποιεῖ γεγονότα καὶ περιστατικὰ, παραθέτει ἀνακρίβειες καί, γενικὰ, κάνει κάθε προσπάθεια νὰ περιβληθεῖ μὲ αἴγλη ἡ Μονεμβασία, ἡ ἴδρυσί της καὶ ὁ ρόλος πὸν διαδραμάτισε στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Λατίνους, βλ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *ὁ.π.*, 64-73. Βλ. ἐπίσης, St. BINON, *L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II en faveur de Monembasie. Macaire ou Phrantzès?*, *ÉO* 37, 1938, 274-311· P. CHARANIS, *The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece*, *DOP* 5, 1950, 157-159, 161 (= *Studies on the Demography*, *ὁ.π.*, ἀρ. X)· P. LEMERLE, *La chronique improprement dite de Monemvasie: Le contexte historique et légendaire*, *REB* 21, 1963, 42-44· P. ΥΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *La pénétration slave en Argolide*, στὸ: *Études Argiennes* (= *BCH*, Supplément VI), Ἀθήνα - Παρίσι 1980, 350-351· Ο ΙΛΙΟΣ, *Métropoles*, 392 σημ. 9. Ἔς σημειω-

δεικνύει ὅτι, ἔξι αἰῶνες μετὰ ἀπὸ τὰ ἀληθινὰ συμβάντα, ἡ τοπικὴ παράδοση ἐξακολουθοῦσε νὰ τὰ διατηρεῖ ζωντανὰ καὶ νὰ τὰ διαιωνίζει.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Μονεμβασία, ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο πελοποννησιακὸ κῶρο τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ ἔχουμε καὶ φανερώνει κάποια ἐμπλοκὴ ἱεραρχῶν στὴν εἰκονομαχικὴ ἔριδα εἶναι τὸ γεγονός τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐπισκόπου Τροιζῆνος Ἀντωνίου⁴⁸ καὶ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννη, ἐκπροσώπου τοῦ Πατρῶν Προκοπίου⁴⁹, στὶς ἐργασίες τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Νίκαιας, τὸ 787. Ὁ Προκόπιος Πατρῶν, ποὺ ἀναφέρεται στὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, εἶναι πιθανὸ νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ἀνώνυμο ἐπίσκοπο Πατρῶν, τὸν ὁποῖο ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀναφέρει σὲ ἐπίγραμμα του πρὸς τὸν ἀπόστολο Ἀνδρέα: *ὦ πρωτόκλητε, τῶν ἀποστόλων κλέος, ὁ παμμέγιστος τῶν Πατρῶν φασσφόρος, τὸν σὸν λεῶν φύλαπτε σὺν τῷ ποιμένι*⁵⁰. Ὅπως σημειώνει ὁ ἐκδότης τῶν ἐπιγραμμάτων, τὸ συγκεκριμμένο ἐπίγραμμα πρέπει νὰ ἔχει γραφεῖ⁵¹ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Στουδίτης βρισκόταν ἀκόμη στὴ μονὴ Σακκουδίωνος, ἢ μὲν μετακόμισε στὴ μονὴ Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολη, δηλαδὴ λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὸ 798. Ἴσως, ὅμως, νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Πατρῶν Γεώργιο, τὴ σφραγίδα τοῦ ὁποῖου ὁ Laurent εἶχε χρονολογήσει διαδοχικὰ⁵² στὸν 60-70 ἢ στὸν 80 αἰῶνα⁵³. Ὅποιος ἀπὸ τοὺς δύο ἱεράρχες καὶ ἂν ὑποκρύπτεται στὸ ἐπίγραμμα, πρέπει λογικὰ νὰ ἀνῆκε στὴν εἰκονόφιλη παράταξη, ὥστε νὰ δικαιολογεῖ τὴν ἀναφορά του ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη.

θεῖ, ὅτι ἡ παραποίηση ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἐγγράφων ἀπὸ ἱεράρχες, γιὰ νὰ ἰσχυροποιήσουν ἀσπίρικτα αἰτήματα καὶ νὰ ἐπιτύχουν προνόμια γιὰ τὶς περιφέρειές τους, εἶναι φαινόμενο ποὺ ἀπαντᾶται συχνὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.

48. MANSI, XII, στ. 1099, XIII, στ. 145, 369, 392. Βλ. καὶ DARROUZÈS, *Listes épiscopales*, 38 ἀρ. 108A, 193D, 192E, 183F, 64 ἀρ. 108B, 65 ἀρ. 193D, 192E, 183F.

49. MANSI, XIII, στ. 137, 140, 365. Βλ. καὶ DARROUZÈS, *Listes épiscopales*, 18-19, 20 ἀρ. (44)D, 43E, 62 ἀρ. (44)D, 43E.

50. PG 99, στ. 1801. A. GARZYA, *Theodori Studitae epigrammata*, *EEBS* 28, 1958, 48 ἀρ. LXXXVII. P. SPECK, *Theodoros Studites, Jamben auf verschiedene Gegenstände. Einleitung, kritischer Text, Übersetzung und Kommentar*, Βερολίνο 1968 (*Supplementa Byzantina*, 1), 242 ἀρ. LXXXVII.

51. SPECK, *δ.π.*, 240.

52. V. LAURENT, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin*. Tome V: *L'Église*, I. *L'Église de Constantinople*, A. *La Hiérarchie*, Παρίσι 1963, 423-424 ἀρ. 568.

53. V. LAURENT, *La date de l'érection des métropoles de Patras et de Lacédémone*, *REB* 21, 1963, 135 σημ. 32.

54. M.-H. FOURMY - M. LEROY, *La Vie de S. Philarète*, *Byzantion* 9, 1934, 165. Γιὰ τὴν ἐξορία τοῦ

Πληροφορίες για την εικονομαχική περίοδο στην περιοχή της Λακωνίας ανιχνεύονται και σε άγιολογικά κείμενα. Τò 821/2 βρίσκεται στην Καρυούπολη της Μάνης ó μοναχός Νικήτας από την Ἄμνία τῆς Παφλαγονίας. Ὅπως σημειώνει ó ἴδιος στό τέλος τοῦ Βίου τοῦ παπποῦ του, ὀσίου Φιλαρέτου τοῦ Ἑλεήμονος (+792), τὸν ὀποῖο συγγράφει ἐκεῖ, ó λόγος τῆς παρουσίας του στην Καρυούπολη εἶναι ἡ ἐξορία: *ἐν ἐξορίᾳ ὧν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν Καριουπόλει*⁵⁴. Δὲν εἶναι γνωστός ó λόγος τῆς ἐξορίας τοῦ Νικήτα σὲ τόπο⁵⁵ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα: πιθανολογεῖται ἀπὸ τοὺς ἐκδότες τοῦ Βίου, ὅτι εἶχε σχέση μὲ τὰ εἰκονόφιλα αἰσθήματά του, σὲ ἐποχὴ πού στην αὐτοκρατορία ἐντεινόταν τὸ κλίμα τῶν διωγμῶν κατὰ τῶν εἰκονολατρῶν, ἐξαιτίας τῆς ἀποστασίας τοῦ Θωμᾶ⁵⁶. Σὲ βοήθειά του εἶχε σπεύσει *τὸ προσχωρίζον κατὰ τὴν Ἑλλάδα ναυτικόν*⁵⁷, γεγονός πού φανερώνει ὅτι οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἔτρεφαν φιλικὰ αἰσθήματα στό πρόσωπό του. Ὁ Lemerle δὲν δέχεται τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐξορία τοῦ Νικήτα συνδυάζεται μὲ τὴν ἀποστασία τοῦ Θωμᾶ, γιὰ τὸν ὀποῖο ὑποστηρίζει, ὅμως, ὅτι δὲν ἦταν εἰκονόφιλος⁵⁸. Σχετικὰ μὲ τοὺς λόγους πού ἐπέβαλαν τὴν ἐξορία τοῦ Νικήτα στην Καρυούπολη, οἱ γνώμες τῶν ἱστορικῶν δίστανται· ἄλλοι δέχονται τὴν εἰκονόφιλη ιδιότητά του⁵⁹,

Νικήτα στην Καρυούπολη, βλ. καὶ Ροδονίκη ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ, Καρυούπολις, μία ἐρειπωμένη βυζαντινὴ πόλη. Σχεδιάσμα ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς βορειοανατολικῆς Μάνης, *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 9, 1988, 8-11.

55. Καὶ στό Βίο τοῦ Ἄνδρέα τοῦ Σαλοῦ ἀναφέρεται, ἀνάμεσα σὲ ἄλλες πόλεις, μία πού φέρει τὸ ὄνομα Καρυούπολη: *μακάριοι οἱ κατοικοῦντες ἐν Ῥώμῃ ἢ ἐν Ῥίζα ἢ ἐν Ἀρμενοπέιρα ἢ ἐν Στροβίλῳ ἢ ἐν Καρυουπόλει ἐν ταῦταις γὰρ ταῖς πόλεσιν καὶ τόποις ἀναπαύσονται*, βλ. L. RYDÉN, *The Life of St Andrew the Fool*, II. *Text, Translation and Notes. Appendices*, Οὐψάλα 1995, 264 στ. 3880-3882, 348 σμ. 29 Ὁ ΙΔΙΟΣ, *The Andreas Salos Apocalypse. Greek Text, Translation, and Commentary*, *DOP* 28, 1974, 204, καὶ σκόλια 242. Δὲν μπορούμε, ὅμως, νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ἂν ταυτίζεται μὲ τὴν Καρυούπολη τῆς Πελοποννήσου, παρόλο πού μόνο αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς πηγές.

56. FOURMY - LEROY, *ὁ.π.*, 97. Πρβλ. AHRWEILER, *Geography*, 27.

57. ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΘΕΟΦΑΝΗ, 63 § 16 (Βόννη). Βλ. καὶ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 36 § 10 (Thurn): *καὶ ὅπερ εἶχε κατὰ τὴν Ἑλλάδα ναυτικόν*.

58. P. LEMERLE, *Thomas le Slave*, *TM* 1, 1965, 258-259, 262, 263 καὶ σμ. 27, 294 (= *Essais sur le monde byzantin*, Λονδίνο 1980, ἀρ. III).

59. Π. Α. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Παρατηρήσεις στό «Βίο τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου», *Βυζαντινὰ* 13/1, 1985 (= *Δῶρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο*), 487-503, κυρίως 500-502. Ὁ Γιαννόπουλος ἀπορρίπτει τὴν ἄποψη τοῦ Senckenko (βλ. σμ. 60), ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη εἶναι ἀπίθανο νὰ δεχόταν ὡς σύζυγο τοῦ γιοῦ τῆς Κωνσταντίνου ΣΤ΄ γυναικα (δηλαδὴ τὴ Μαρία, ἐγγονὴ τοῦ Φιλαρέτου) πού θὰ ἀνῆκε σὲ οἰκογένεια μὲ μὴ εἰκονόφιλα αἰσθήματα. Ἐπομένως, ἡ «οὐδέτερη» στάση τοῦ Νικήτα —πού θὰ πρέπει νὰ ἦταν εἰκονόφιλος ἐφόσον ἐξορίστηκε, ἴσως, ἐπὶ Μιχαὴλ Β΄— ἀπέναντι στην εἰκονομαχικὴ ἔριδα, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Βίου τοῦ Φιλαρέτου, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ μόνο ὡς προσπάθεια του βιογράφου νὰ γίνει ὁ παππὸς του Φιλάρετος ἀποδεκτός, ὡς ἅγιος, καὶ ἀπὸ τὴν εἰκονο-

ἄλλοι δὲν τὴ δέχονται⁶⁰, ἐνῶ ἄλλοι ἀποδίδουν τὴν ἐξορία του σὲ πολιτικούς λόγους⁶¹. Πάντως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴς διάφορες ἀπόψεις ποὺ ἀναπτύχθηκαν, ἡ ἐξορία γιὰ εἰκονολατρικούς λόγους, τοῦ Νικήτα στὴ θεωρούμενη ὡς εἰκονόφιλη Πελοπόννησο, εἶναι μᾶλλον δύσκολο νὰ γίνεῖ δεκτὴ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴς γραπτὲς πηγές, τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια ἐλάχιστα στοιχεῖα προσθέτουν στὴς γνώσεις μας γιὰ τὴς ἐπιπτώσεις τῆς εἰκονομαχικῆς ἔριδας στὴν Πελοπόννησο. Μνημεῖα ποὺ νὰ διασώζουν ἀνεικονικὸ διάκοσμο δὲν ἔχουν μέχρι σήμερα ἐντοπιστεῖ μοναδικὴ ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ μισοερειπωμένος ναὸς τοῦ Ἁγίου Προκοπίου, κοντὰ στὸν οἰκισμό Ἁγίος Γεώργιος τῆς Κίττας, στὴ Μέσα Μάνη. Ὁ ναῖσκος διασώζει τμήματα ἀνεικονικῶν ζωγραφικῶν διακόσμου στὴν ἀψίδα: διακοσμητικὴ ταινία ἀποτελούμενη ἀπὸ σφαιρικούς τροχούς διέτρεχε τὴ βάση τοῦ τεταρτοσφαιρίου, ἐνῶ στὸ μέσο τῆς κόγχης διακρίνονται τέσσερις βαθμίδες βάσης, ἐπάνω στὴν ὁποία ὑψωνόταν σταυρός, τοῦ ὁποῖου σώζεται ἡ κάτω κεραία:

λατρικὴ καὶ ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ μερίδα τῆς Κωνσταντινούπολης.

60. Ὁ I. SEVCENKO, *Hagiography of the Iconoclast Period*, στί: *Iconoclasm*, 126, 128, ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Βίος τοῦ Φιλαρέτου, παρόλο ποὺ γράφτηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, ἀποσιωπᾷ τελείως τὰ σύγχρονα γεγονότα, δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὴ μάχη κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θεωρεῖ τὸ Βίο ὡς «μὴ εἰκονόφιλο». Κατὰ συνέπεια, καὶ ὁ Νικήτας δὲν πρέπει νὰ διώχτηκε γιὰ τὸ λόγο αὐτό.

61. Ἡ Auzéry, συμφωνώντας μὲ τὸν Sevcenko ὡς πρὸς τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Βίου τοῦ Φιλαρέτου, ἀποδίδει τὴν ἐξορία τοῦ Νικήτα σὲ πολιτικούς λόγους. Ἄν γίνεῖ δεκτὴ ἡ χρονολογία 830, γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ Βίου, ποὺ προτείνει, ἡ ἐξορία τοῦ Νικήτα ἴσως νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἦταν συγγενῆς τῆς Εὐφροσύνης, δισεγγονῆς τοῦ Φιλαρέτου καὶ δεύτερης συζύγου τοῦ Μιχαὴλ Β', τὴν ὁποία ὁ Θεόφιλος, μετὰ τὴν ἀνοδὸ του στὸ θρόνο, περιόρισε σὲ μοναστήρι, βλ. MARIE-FRANCE ROUAN, Une lecture «iconoclaste» de la Vie d'Étienne le Jeune, *TM* 8, 1981, 434 σημ. 83· MARIE-FRANCE AUZÉRY, L'analyse littéraire et l'historien: l'exemple des Vies de saints iconoclastes, *BSI* 53, 1992, 57-67· Η ΙΔΙΑ, De Philarète, de sa famille, et de certains monastères de Constantinople, στί: Catherine JOLIVET-LEVY, M. KAPLAN καὶ J.-P. SODINI (ἐκδ.), *Les saints et leur sanctuaire à Byzance. Textes, images et monuments*, Παρίσι 1993, 121-123 (Byzantina Sorbonensia, 11). Πρόσφατα, ἡ Claudia LUDWIG, *Sonderformen byzantinischer Hagiographie und ihr literarisches Vorbild. Untersuchungen zu den Viten des Äsops, des Philaretos, des Symeon Salos und des Andreas Salos*, Φρανκφούρτη - Βερολίνο - Βέρνη - Νέα Ἰόρκη - Παρίσι - Βιέννη [1997], 156-157, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου, μοναχὸς Νικήτας, δὲν ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τοῦ Φιλαρέτου, ἀλλὰ ἔγραψε τὸ Βίο του, μὲ σκοπὸ νὰ κερδίσει τὴν εὐνοία τοῦ Μιχαὴλ Β' καὶ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἐκ μέρους ἐκείνου ἀνάκληση τῆς ἐξορίας του, βλ. καὶ P. SPECK, *Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft. Quellenkritische Darstellung von 25 Jahren byzantinischer Geschichte nach dem ersten Ikonoklasmus*, Μόναχο [1978], 206-207, 626-630 σημ. 155-167.

62. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῆς Μέσα Μάνης*, Ἀθήνα 1995, 216-222. Πρβλ.

ἀκόμη, ἄπλοι σταυροὶ διακοσμοῦσαν καὶ τὸν ἡμικυλινδρικό τοῖχο τῆς ἀψίδας. Ὁ ἀνεικονικός αὐτὸς διάκοσμος θεωρήθηκε ὅτι ἀπηχεῖ εἰκονοκλαστικές τάσεις καὶ ἔχει χρονολογηθεῖ στὸ πρῶτο μισθὸ τοῦ 9ου αἰ., συμπίπτει δηλαδὴ χρονικὰ μὲ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Εἰκονομαχίας⁶².

Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐκτέθηκαν ὡς τώρα, δείχνουν πῶς παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη, ὅτι οἱ ἐπαρχίες τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ ἔριδα, στὴν Πελοπόννησο τουλάχιστον ὑπάρχουν ἐνδείξεις ἐνεργῶν συμμετοχῆς ἐξεχόντων μελῶν τῆς πελοποννησιακῆς κοινωνίας σὲ αὐτὴν καθὼς καὶ προσέλκυση ξένων. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, λίγα καὶ ἀποσπασματικά, δίνουν ὡστόσο μία ἀμυδρὴ εἰκόνα τοῦ ἀπόηκου ποὺ εἶχε ἡ ταραγμένη περίοδος τῆς Εἰκονομαχίας στὴν ἐσχατιὰ τῆς αὐτοκρατορίας, σὲ μία ἐπαρχία ἢ ὁποία δὲν ἀπασχολοῦσε ἰδιαίτερα τὴν πρωτεύουσα. Ἡ ἀξιολόγηση τῶν στοιχείων αὐτῶν ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι καὶ ἡ Πελοπόννησος καὶ ἰδιαίτερα ἡ περιοχὴ τῆς Λακωνίας, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἄλλες περιοχὲς τοῦ Βυζαντίου, παρουσιάζει διττὴ εἰκόνα: στὸ κῶρο τῆς ἐμφανίζονται καὶ εἰκονόφιλες δραστηριότητες (ἐπίσκοποι, ὑποδοχὴ ἐξορίστων) καὶ εἰκονοκλαστικὲς πράξεις (διακόσμηση ναῶν μὲ ἀνεικονικὲς παραστάσεις), ποὺ δὲν ἔχουν σχέση μὲ γεωγραφικὴ κατανομή, ἀλλὰ μὲ τὰ ἦθη, τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ υπόβαθρο τῶν κατοίκων τῆς⁶³.

ANRWELER, *Geography*, 27· Jacqueline LAFONTAINE-DOSOGNE, Pour une problématique de la peinture d'église byzantine à l'époque iconoclaste, *DOP* 41, 1987, 335. Ἀντίθετα, ὁ Πάλλας ὑποστηρίζει (Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ, Eine anikonische lineare Wanddekoration auf der Insel Ikaria, *JÖB* 23, 1974, 310-311· Ο ΙΔΙΟΣ, Les décorations aniconiques des églises dans les îles de l'Archipel, *Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst, Friedrich Wilhelm Deichmann gewidmet*, II, Mainz 1986, 175, 176, 178, 179), ὅτι ὁ διάκοσμος αὐτός, σὲ μνημεῖα ποὺ βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, δὲν σχετίζεται μὲ τὴν Εἰκονομαχία. Ἰσχυρίζεται, ὅτι πρόκειται γιὰ προ-εἰκονοκλαστικὴ παράδοση ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐφαρμόζεται καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας, δεχόμενος ὅτι ἡ ἔριδα ἦταν θέμα ποὺ ἀπασχόλησε μόνο τὴ Βασιλεύουσα καὶ δὲν ἔφθασε στὶς ἐπαρχίες. Βλ. καὶ τὶς ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις ποὺ διατυπώνει ἡ Μυρτάλη ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Νέος ἀνεικονικός διάκοσμος ἐκκλησίας στὴ Νάξο. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου στ' Ἀδισαροῦ, *ΔΧΑΕ* περ. Δ' 12, 1984, 369-374, σχετικὰ μὲ τὶς θεωρίες ποὺ εἴτε συνδέουν εἴτε ἀποσυνδέουν τὶς ἀνεικονικὲς διακοσμήσεις τῶν ναῶν τῶν ἐπαρχιῶν μὲ τὴν εἰκονομαχικὴ διαμάχη.

63. ANRWELER, *Geography*, 25, 27.

64. Βλ. ἀναλυτικὰ παραπάνω, 81-82.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΟΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ
ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

Πρῶτος γνωστός ἐπίσκοπος Μονεμβασίας, ὅπως ἀναγράφεται καὶ στὸ συνοδικὸ τῆς Μονεμβασίας ἦταν, μέχρι πρόσφατα, ὁ Πέτρος, πού ἔλαβε μέρος στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Νίκαιας, τὸ 787⁶⁴. Ὅμως, τὰ σφραγιστικὰ κατάλοιπα προσθέτουν νέα ὀνόματα στὸν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς Μονεμβασίας. Ἔτσι, μολυβδόβουλλο τοῦ 8ου αἰ. ἀνῆκει στὸν Μαρίνο, ἐπίσκοπο Μονεμβασίας⁶⁵. Ὁ Μαρίνος δὲν ἀναφέρεται στὸ συνοδικὸ τῆς Μονεμβασίας, οὔτε εἶναι γνωστός ἀπὸ ἄλλες πηγές. Σύμφωνα μὲ τοὺς μελετητὲς πού δημοσιεύουν τὴ σφραγίδα του, ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς ἔζησε πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασπίλωση τῶν εἰκόνων (787), ἐνῶ τὸ σταυρόσχημο μονόγραμμα πού φέρει ἡ σφραγίδα, ἐκτιμήθηκε ὡς ἔνδειξη τῶν εἰκονομαχικῶν ἀντιλήψεων τοῦ κατόχου τῆς⁶⁶. Ἡ ὕπαρξη τῆς σφραγίδας τοῦ Μαρίνου προσθέτει ἕνα ἀκόμη ὄνομα ἐπισκόπου στὸν κατάλογο τοῦ συνοδικοῦ, καὶ μάλιστα ὁ Μαρίνος πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸν κατάλογο τῶν ἐπισκόπων πρὶν ἀπὸ τὸν Πέτρο.

Στὸ συνοδικὸ τῆς Μονεμβασίας ἀναγράφεται —μετὰ τὸν Πέτρο καὶ τὸν Παῦλο— ὁ ἐπίσκοπος Γεώργιος⁶⁷, ὁ ὁποῖος δὲν παραδίδεται ἀπὸ ἄλλες φιλολογικὲς πηγές. Ἀντίθετα, σώζεται σφραγίδα ἑνὸς *Γεωργίου ἐπισκόπου Μονοβασίας*, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχικὰ χρονολογηθεῖ στὸν 9ο-10ο αἰ. καὶ ὁ κάτοχός της εἶχε ταυτιστεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο ἐπίσκοπο τοῦ συνοδικοῦ⁶⁸. Ἀργότερα, ὁ Laurent μετέθεσε τὴ χρονολόγηση τοῦ μολυβδόβουλλου στὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ.⁶⁹, ἐνῶ πρόσφατα, ὁ W. Seibt, θεώρησε ἀκόμη πρωιμότερη τὴ σφραγίδα αὐτή, τοποθετώντας τὴ στὰ τέλη τοῦ 7ου-ἀρχῆς τοῦ 8ου αἰώνα⁷⁰. Ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ Ewald Kislinger, ὁ Seibt ἔχει καταλήξει τώρα πλέον ὀριστικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σφραγίδα εἶναι ἀκόμη πρω-

65. J. NESBITT - N. OIKONOMIDES, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τόμ. 2, *South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor*, Οὐάσινγκτον [1994], 87-88 ἀρ. 31.1.

66. Ὁ.π., 88.

67. LAURENT, *Synodicon*, 131, 139 ἀρ. 4, 145, 161 ἀρ. 6.

68. G. SCHLUMBERGER, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Παρίσι 1884, 186 ἀρ. 1.

69. LAURENT, *Corpus*, V/1, 341 (= 431) ἀρ. 577.

70. E. KISLINGER, Λακεδαιμονία, Δέμεινα καὶ τὸ Χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας, *Βυζαντινὰ Μελέται* 3, 1991, 107-108 καὶ σημ. 16.

71. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, βλ. παραπάνω, σημ. 25.

ιμότερη και χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 7ου αιώνα. Σύμφωνα με τη χρονολόγηση αυτή, ο Γεώργιος αναδεικνύεται σε πρώτο –τεκμηριωμένο ονομαστικά– επίσκοπο Μονεμβασίας, τοποθετούμενος στον κατάλογο των επισκόπων πριν από τον Μαρίνο και τον Πέτρο. Έτσι, ήδη από τα μέσα του 7ου αι. υπάρχει μαρτυρημένη ή ύπαρξη επισκοπής Μονεμβασίας και μάλιστα με τον τύπο *Μονοβασίας*, που ήταν ο επικρατέστερος ως τον 11ο αιώνα⁷¹.

Τον κατάλογο των επισκόπων της περιόδου αυτής συμπληρώνει ο Ίωάννης, για τον οποίο έγινε λόγος αναλυτικά παραπάνω, τον οποίο αναφέρει στις επιστολές του ο Θεόδωρος Στουδίτης, και η θητεία του οποίου ανάγεται στις πρώτες δεκαετίες του 9ου αιώνα.

Οι μελετητές μέχρι σήμερα, σπριζόμενοι στις πληροφορίες του *Χρονικού της Μονεμβασίας* περί εγκατάλειψης της Λακεδαιμονίας μετά τις σλαβικές επιδρομές του 585/6 και την ίδρυση της Μονεμβασίας από τους κατοίκους εκείνης, οι οποίοι μετέβησαν εκεί *μετά του ιδίου αυτών επισκόπου*⁷², υποστηρίζουν ότι ο Θεοδόσιος, ο οποίος υπογράφει στα πρακτικά της ΣΤ΄ οικουμενικής συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως, το 680, ως *επίσκοπος της Λακεδαιμονίων πόλεως*⁷³, στην πραγματικότητα είναι ο επίσκοπος της Μονεμβασίας, ο οποίος όμως δηλώνει με τον τρόπο αυτό τον τόπο καταγωγής του και όχι την επισκοπική έδρα, την οποία κατέχει⁷⁴. Νομίζω ότι μία τέτοια υπόθεση είναι μάλλον δύσκολο να υποστηριχτεί σοβαρά και θα πρέπει πλέον να γίνει αποδεκτό, ότι ο Θεοδόσιος είναι αυτό ακριβώς που δηλώνει, δηλαδή επίσκοπος της Λακεδαιμονίας και όχι της Μονεμβασίας⁷⁵.

72. ΒΕΗΣ, *Χρονικόν*, 64.

73. MANSI, XI, στ. 673.

74. R.-J. LILIE, “Thrakien” und “Thrakiesion”. Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts, *JÖB* 26, 1977, 43 σημ. 159.

75. Ο KISLINGER (*δ.π.*, 108 σημ. 18), ο οποίος σημειώνει ότι «ο Lillie παραβλέπει όμως, ότι στη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως και άλλοι κληρικοί δηλώνουν τον τόπο καταγωγής τους κατ' ανάλογο τρόπο», συμφωνεί μαζί του ότι η έκφραση *επίσκοπος της [τάδε] πόλεως* υποδηλώνει τον τόπο καταγωγής των επισκόπων και επομένως ο Θεοδόσιος είναι στην πραγματικότητα επίσκοπος Μονεμβασίας. Παραβλέπει, όμως, με τη σειρά του, ότι στη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως όχι απλώς «και άλλοι κληρικοί δηλώνουν τον τόπο καταγωγής τους κατ' ανάλογο τρόπο», αλλά η πλειοψηφία των επισκόπων που υπογράφουν τα πρακτικά, χρησιμοποιούν την έκφραση αυτή. Θα πρέπει να υποθέσει, δηλαδή, κάποιος ότι ο Ίωάννης, επίσκοπος της Στοβέων πόλεως, ο Άνδρέας, επίσκοπος της Μεθυμναίων πόλεως της Λεσβίων νήσου, ο Θεόδωρος, επίσκοπος πόλεως του Άμωρίου, ο Σέργιος, επίσκοπος της Σινοπέων πόλεως, ή ο Θεόδωρος, επίσκοπος της Τραπεζουντιών πόλεως –για να αναφέρω μόνο μερικά παραδείγματα (MANSI, XI, στ. 673, 676, 677)– δεν δηλώνουν, υπογράφοντας τα πρακτικά της συνόδου, την έδρα της επισκοπής τους, αλλά τον τόπο καταγωγής τους;

76. Π. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Παρατηρήσεις στην λεγόμενη βασιλική του Αγίου Νίκωνος, *Πρακτικά*

Ἐξάλλου, παρὰ τὰ ὅσα ἀναφέρει τὸ *Χρονικὸ τῆς Μονεμβασίας*, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Λακεδαιμονία δὲν ἐγκαταλείφθηκε ὀριστικά ἀπὸ τοὺς κατοίκους της μετὰ τὰ τέλη τοῦ βου αἰ. ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἴδρυση ἐπάνω στὴν ἀκρόπολή της, μέσα στὸν 7ο αἰ., μεγάλης βασιλικῆς, τῆς γνωστῆς ὡς «βασιλικῆς τοῦ ὀσίου Νίκωνος»⁷⁶. Ἀκόμη, πρόσφατες ἀνασκαφές στὸ χῶρο τῆς ὀρχήστρας τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς πόλης ἔφεραν στὸ φῶς κεραμικὴ ποὺ χρονολογεῖται στὸν 8ο καὶ 9ο αἰ.⁷⁷, μία ἀκόμη ἔνδειξη –ἐκτὸς ἀπὸ τὰ νομίσματα τοῦ 7ου, ἀλλὰ καὶ τοῦ 9ου καθὼς καὶ τοῦ 10ου αἰ., ποὺ εἶχαν βρεθεῖ παλαιότερα– ὅτι ἡ Λακεδαιμονία κατοικεῖτο σὲ ὅλη τὴ διάρ-
κεια τῶν λεγόμενων «σκοτεινῶν αἰώνων».

τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, τόμ. Β΄, Ἀθήνα 1976-78, 273-282 (= *Πελοποννησιακά*, Παράρτημα 6).

77. G. D. R. SANDERS, Pottery from Medieval Levels in the Orchestra and Lower Cavea, 451-453, 456, στί: G. B. WAYWELL - J. J. WILKES, Excavations at the Ancient Theatre of Sparta 1992-4: Preliminary Report, *BSA* 90, 1995, 435-460.

Voula KONTI, Evidence Concerning the Iconoclastic Controversy in the Peloponnese. Problems and Approaches

In the Peloponnese, the rarity of sources and the few precisely dated finds of the period from the 7th to the beginning of the 9th century, are not enough in order to shed light on the way things were in the area. Among the few data that refer to Iconoclasm in the peninsula, the most interesting ones are about Monemvasia, whose bishops seemed to have been actively involved in the iconoclastic controversy. Besides the written sources, the archaeological evidence adds little information to our knowledge on the consequences of Iconoclasm in the area. The evaluation of the evidence allows for the suggestion, that the Peloponnese and Laconia in particular –like other provinces in Byzantium– present an ambiguous attitude: there appear activities both for (bishops, arrival of exiles) and against the cult of the images (church decoration).

In Appendix, the list of the bishops of Monemvasia during Iconoclasm is discussed.

